

УДК 159.1

ЛЯЛЬКОТЕРАПІЯ: ОСОБЛИВОСТІ ТА РИЗИКИ ВИКОРИСТАННЯ ЛЯЛЬКИ В ТЕРАПІЇ

Вознесенська Олена,

*кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник
Інституту соціальної та політичної психології НАПН України,
член ради правління ГС «Національна психологічна асоціація»,
президент ВГО «Арт-терапевтична асоціація» (Київ)*

В статті проаналізовано використання ляльок в арт-терапії у роботі з образом Я. Розглянуто функції ляльок в історичному контексті, властивості магічних ляльок, особливості використання ляльки-мотанки. Лялькотерапія визначається як різновид арт-терапії. В лялькотерапії передбачається створення та використання ляльок з метою зцілення. Описано особливості використання маріонеток в терапевтичному процесі. Проаналізовані методичні засади, завдання та сфери використання лялькотерапії, механізми психотерапевтичного впливу, етапи роботи з ляльками в арт-терапії. Особливо розглянуто використання ляльок в фольклорній арт-терапії. Визначено переваги та ризики використання лялькотерапії. Серед ризиків виділені актуалізація магічного мислення та інфантилізація клієнта.

Ключові слова: арт-терапія, лялька, лялькотерапія, фольклорна арт-терапія, магічне мислення.

В статье проанализировано использование кукол в арт-терапии в работе с образом Я. Рассмотрены функции кукол в историческом контексте, качества магических кукол, особенности использования ляльки-мотанки. Куклотерапия определяется как разновидность арт-терапии. В куклотерапии предполагается создание и использование кукол с целью исцеления. Описаны особенности использования марионеток в терапевтическом процессе. Проанализированы методические основы, задачи и сферы использования куклотерапии, механизмы психотерапевтического воздействия, этапы работы с куклами в арт-терапии. Отдельно рассмотрено использование кукол в фольклорной арт-терапии. Определены преимущества и риски использования куклотерапии. Среди рисков выделены актуализации магического мышления и инфантилизации клиента.

Ключевые слова: арт-терапия, кукла, куклотерапия, фольклорная арт-терапия, магическое мышление.

Use of dolls in art therapy in working with image I is analyzed of is in the article. The function of dolls in the historical context, the properties of magic dolls, the features of the use of doll-marionette are considered. Dolls

therapy is defined as a kind of art therapy. Creation and use of dolls for the purpose of healing is expected in dolls therapy. Features of using puppets in the therapeutic process are described. The methodical principles, tasks and areas of use of Dolls therapy, mechanisms of psychotherapeutic influence, stages of work with dolls in art therapy are analyzed. The use of dolls in folk art therapy is considered too. The advantages and risks of using Dolls therapy are determined. The actualization of magical thinking and client infantilisation are highlighted among the risks.

Key words: art therapy, doll, dolls therapy, folk art therapy, magical thinking.

Проблема. Вже давно з'явилася ідея розібратися і обговорити в колі колег особливості лялькотерапії. Ляльки почали використовувати в арт-терапії відносно нещодавно. Але вони так захоплюють деяких арт-терапевтів, що фахівці нехтують певними застережними засобами, не враховують з методичної точки зору механізми, що діють під час створення ляльки. В арт-терапії клієнт розмовляє мовою свого несвідомого – мовою символів та образів, отримує прямий доступ до неусвідомлених бажань, потреб, витіснених переживань та почуттів. Це є особливістю арт-терапії, але чи це є перевагою її як методу? Чи це іноді стає обмеженням і викликає непередбачувані наслідки, обумовлює ризики використання арт-терапії, особливо лялькотерапії? А, дійсно, чи можуть бути небезпечними ляльки?

Лялька – це тривимірне зображення у вигляді фігурки людини чи тварини, яке управляється людиною (цікаві роздуми з цього приводу в В.А. Шафранюка); з ХХ ст. ляльки сьогодні зазвичай використовуються як іграшки для дітей. Лялька відома, і як дитяча іграшка, і як оберіг родини й Роду, і як могутній магічний талісман та символ зв'язку між поколіннями [5, с. 167]. Л.Г. Гребенщикова виділяє окремі **історичні етапи у використанні ляльок**: використання в магічних цілях, для трудового навчання, для театральних постановок, для гри, як засіб вивчення емоційної сфери дитини, як засіб психотерапевтичного впливу [3].

Найдавнішу знайдену ляльку датують кількома тисячоліттями до н. е., вона вважається вченими праобразом богині. Ляльки використовувалися майже у всіх традиційних культурах – у північних народів і в Австралії, в африканських племенах і в Україні. Найдавніші ляльки з тканини – це коптські ляльки з вовни, знайдені під час розкопок стародавніх поселень у Єгипті. Схематичні скульптурки жінок, тварин, птахів, знайдені в Україні поблизу м. Мізіна, що на Чернігівщині, мають геометричні візерунки. Трипільські фігурки відомі усьому світу

[19]. І, звісно, наші прабатьки використовували ляльки не лише для дитячих забав.

А як використовують ляльку сучасні арт-терапевти? З якою метою? Яку роль лялька грає в терапевтичному процесі?

Метою статті є розгляд особливостей та ризиків використання ляльки в терапії та визначення застережних заходів у застосуванні лялькотерапії.

Розпочнемо з аналізу використання ляльок в історії людства.

В стародавні часи людиноподібні скульптури ставали язичницькими ідолами і виконували ролі в магічних та релігійних обрядах, заміщаючи людину, і захищаючи її як обереги, чи виступаючи як зображення богів. Англійською мовою лялька – це «doll», походить від грецького «eidolon», що означає «ідол» в сенсі «духовний двійник живої чи мертвої людини». У виді ляльки створювалися зображення Богів і Богинь, духів, інших істот – небезпечних чи захисників.

Створення ляльок мало сакральний зміст, було відображенням панівного в ті часи *магічного мислення* людини. Саме там, у час матриархату і розвинутого культу Великої Матері, що є трансформацією культу Великої Богині, богині родючості, берегині домашнього вогнища та захисниці, маємо шукати витoki семантики народної обрядової ляльки [8]. Цей культ – Берегині – має корені у періоді палеоліту і був поширених серед осілих племен, що займалися окультуренням та вирощуванням рослин. Саме тому, у ляльці як магічному предметі втілені космогонічні міфи: вона є, з одного боку, простим побутовим земним предметом, але з іншого – несе символіку небесну, апелює до вищих сил [16]. Зображені символи відображають передусім прадавні уявлення про космос як упорядкований світовий устрій – їхні поетично-оптимістичні ставлення до природи й життєдіяльності [10, с. 6]. Крім цього, лялька ставала відображенням життя і побуту людей, що тісно перепліталися з природою та її містичними силами – сонцем, землею, місяцем, небом, вогнем тощо. Не можна поза увагою і важливість родових відносин для життя родини, що перетворилися з часом на культ предків. Стародавні люди вважали, що лялька є посередником між живими й тими, кого на цьому світі вже чи ще немає.

В той же час не можна розглядати ляльку ані як лише іграшку, ані як лише ритуальний предмет. Вона і те, і інше водночас. Ляльки є засобом естетичного, фізичного, розумового розвитку дітей, вони мотивують людину на пізнання – вивчення довкілля, народної обрядово-

сті, звичаїв, занять та побуту дорослих, і, водночас, є носіями культурних смислів та духовних цінностей [17, с. 114]. Граючись з лялькою, дитина вчилася та вбирала в себе притаманні їй епосі уявлення [4].

Отже, в найбільш узагальненому виді **функції ляльки**: розважальна, естетична, освітня, корекційна, психотерапевтична, – як зараз, так й в стародавні часи.

Щодо матеріалів, з яких створювалися ляльки – вони відображали магічні змісти, важливі для виживання людини, – камінь, дерево, глина, тканина, солома, пряжа, віск, папір. Кожен матеріал використовується для реалізації певної мети, наприклад, для оберегів найчастіше беруть тканину, вовну. Способи створення ляльок знайшли своє відображення в міфологіях різних народів: першими людьми були ляльки, створені з глини або дерева, оживлені богами. Ці міфологеми втілювалися в казкові мотиви: в казці «Телесик» бездітні чоловік із жінкою зроблену з дерева ляльку колисають і пестять, поки вона не перетвориться на дитину.

Велике значення мають **захисні магічні властивості**, якими наділяли ляльку наші предки: ляльки привертають вдачу, охороняють від злих сил, виконують бажання. Російська казка «Василиса прекрасна» (чи «Материнська лялечка») – відлуння звичаю передачі ляльки з покоління в покоління, від матері і до дочки. Ця лялька є символом Берегині роду і єднала покоління в міцний єдиний Рід, берегла і захищала, давала силу, наснагу і добробут. В казці мати перед смертю дарує доньці ляльку і наказує годувати її та звертатися до неї за допомогою і порадами. Завдяки ляльці Василиса долає труднощі, виконує всі накази відьми, щоб повернутися до дому з вогнем, де спалює злу мачуху.

Зупинимося на прикладах народних магічних ляльок, які дійшли до нашого часу. Кожен різновид сучасної ляльки-іграшки завдячує своїм походження обрядовим атрибутам, магічним предметам. З давніх-давен за допомогою ляльок люди прагнули захиститися від чорних сил, шукали у них допомоги, просили про виконання заповітних бажань. Серед властивостей **магічної ляльки**:

- допомога в господарських справах (лялька-«Десятиручка», в якій кожна пара рук відповідає за виконання певних обов'язків);

- привертання добробуту та багатства («Круп'яничка», що заповнювалася зерном, прикрашалася польовими квітами і травами, див. *кольор. вкл. 1, мал. 1*);

- охорона подружнього життя, повертання щастя та любові (подвійні ляльки, руки яких були зв'язані трав'яною ниткою; лялька-«Материнське благословення»);

- охорона новонародженого від злих духів та поганого ока (лялька-«Колиханочка», лялька-«Ненька» чи лялька-«Годувальниця», лялька-«Безсоння», найчастіше це були ляльки-мотанки);

- охорона дитини (лялька давалася дитині для гри, у випадку псування спалювалася, найчастіше весною, щоб позбавитися усього поганого, наприклад, лялька «Зайчик-на-пальчик», яка ставала другом та співрозмовником для дитини);

- повертання Сили (ляльки Сили робилися задля досягнення визначених цілей, для них робилися жертвоприношення, дарувалися подарунки, як наприклад, «Бажанниця», яка виконувала бажання, «Подружка-плакушка», що давала поради щодо любовних стосунків; лялька-«кувадка», що допомагала в пологах; ляльки-мотанки на вирішення певних завдань – викликати або припинити дощ, змінити погоду, залагодити сварку в родині, забезпечити добру подружню пару дівчині чи хлопцеві) тощо.

Найчастіше ритуальною магією, пов'язаною із захистом домівки чи родини, займалися жінки. Це правило походить з часів матріархату, коли саме жінки мали зв'язок з духом Праматері Роду, його Хранительки. Вважається, що магичні ляльки мають бути без обличчя, ляльки-обереги – з хрестом замість обличчя через страх, що до неї може увійти дух живої чи мертвої істоти.

Окремо скажемо кілька слів про *ляльку-мотанку*, найпоширеніший різновид магичних ляльок у всьому світі (див. *кольор. вкл. 1, мал. 2*). Її можна віднести до символів колективного несвідомого, що збереглися в традиціях народного мистецтва та фольклору (тут ми використовуємо слово «фольклор» в значенні «сукупність звичаїв, обрядів, пісень та ін. явищ побуту народів, що складають духовну культуру людства», розглядаємо його як метафору життя народу, яка найбільш повно відображає зв'язки, стосунки, закономірності цього життя, і має за визначальну рису імпровізацію, створення без попередньої підготовки продуктів фольклору за умови збереження традиційності, певних усталених форм творчості; див. [5, с. 268-269]). Лялька-мотанка є тканинною лялькою, що найчастіше використовувалася як оберіг, і зазвичай у її виготовленні не застосовують інструментів, що колють та ріжуть. Навіть зараз ведеться пропаганда надприродних властивос-

тей мотанки та її сакралізація в межах неоязичництва. У мотанки відсутнє обличчя, що, можливо, є відлунням анімістичних уявлень (віри у її неодоухотвореність, що унеможливило вчинення нею зла) [2]. Часто використовувався хрест з ниток замість обличчя, що є символікою сонця, іноді у голівку ляльки закладали зерна, як зв'язок з померлими або ненародженими душами (коли зерно ховають, воно проростає і народжується нове життя) [11]. Саме тому ляльку-мотанку часто пов'язують з уявленнями про життя і смерть, з пращурами та майбутніми поколіннями.

Чому ми приділили так багато уваги магічним лялькам? Адже саме вони часто використовуються в арт-терапевтичній роботі. І крім того, ляльки-мотанки повсюдно робляться на уроках трудового навчання в школі, де чомусь вчителі кажуть про магію, яка є лише умінням «працювати з певними силами природи, які до кінця ще не можуть пояснити вчені, і ці сили можна обернути як на шкоду, так і на користь, – все залежить від намірів і дій конкретно взятої людини, яка проводить ритуал» [12]. І нам здається важливим розуміння механізмів, які діють під час такої терапії чи навчання. Бо призначення цієї ляльки – обрядове-магічне, а не психотерапевтичне. Отже, саме час перейти до розгляду лялькотерапії як методу допомоги особистості.

Лялькотерапія – різновид арт-терапії у вузькому значенні, коли засобом зцілення є образотворче мистецтво, передбачає створення та використання ляльок у психотерапії з метою психічного зцілення, розвитку та гармонізації (див. [5, с. 167-169]). Лялькотерапія має витоки в психодрамі Я. Морено, який створив в умовах клініки лікувальний театр. Саме тому можна розглядати лялькотерапію як різновид драматерапії. Лялькотерапія на основі психодраматичного підходу розвивали російські арт-терапевти І.Я. Медведєва та Т.Л. Шишова, які розробили у 1990 р. власну методику драматичної психоелевації [14]. Невропатолог Мальколм Райт з Уельсу ще в 1926 р. використав ляльки та ляльковий театр для зняття неврозів, пов'язаних зі щепленням, у дітей.

В лялькотерапії застосовуються готові ляльки і створені в процесі творчої діяльності. Деякі автори розглядають лялькотерапію як різновид ігротерапії (Х.Дж. Джинотт, Л. Войцехович, С.В. Гріднева, І. Тащева, див. [1, 3]). В цьому випадку мова найчастіше йде про роботу з готовими ляльками. У власній класифікації «корекційних напрямів в арт-терапії» К. Краплак вважає лялькотерапію імаготерапією, основою якої є театралізація психотерапевтичного процесу, теоретичні поло-

ження про образ і єдність «особистості та образу» [18]. Як арт-терапію в вузькому значенні лялькотерапію вважають, Т.Ю. Колошина, Г.В. Тимошенко, Л.Д. Лебедева [1, 9]. Тут йдеться, в першу чергу, про створення ляльок, де фокус уваги націлений на процес створення і сам продукт – ляльку, важливим є обговорення та маніпуляції з ляльками після їх створення (приклади ляльок див. на 1 та 4 стор. обкладинці).

Існують різні **класифікації ляльок**:

1. за способом виготовлення (промислові та ручної роботи);
2. за використовуваними матеріалами (текстильні, дерев'яні, глиняні, гумові, воскові тощо);
3. за сферою використання: іграшки, театральні, інтер'єрні, сувенірні, опудала, обрядові, магичні, манекени, маріонетки;
4. за своїм зовнішнім виглядом, який визначає напрям спілкування дитини з іграшкою (за Мухіною В.С.): «прекрасні ляльки», характерні ляльки, ляльки емоційної рефлексії, етнографічні ляльки тощо (див. [3]).

Г. Лендрет розрізняє три групи **ляльок для терапевтичних занять**: іграшки із реального життя (лялькова родина, ляльки-маріонетки, ляльковий будиночок, автомобілі тощо); структуровані іграшки, які дозволяють відреагувати агресію (зброя, солдатики, агресивні ляльки, дикі тварини) та матеріали для виготовлення ляльок, які використовуються з цією ж метою (глина, пластилін); іграшки для творчого самовираження та послаблення емоцій. Ще одна класифікація ляльок за принципом «мобільності» ляльки належить філософу і культурологу Ю.М. Лотману: ляльки для гри (дитячі, театральні, обрядові тощо), ляльки для вправ та прикрашення, а також ляльки-маріонетки.

Маріонетка – одна з поширених видів ляльки в психотерапії – є різновидом театральних ляльок в ляльковому театрі (див. *кольорову вкладку 1, мал. 3, 4*). Через її незвичність та особливості розглянемо її більш детально. Маріонетка – рухлива людиноподібна лялька, якою керує актор-ляльковод, якого називають «невроспасть», схований від глядача. Керування «низовою» маріонеткою відбувається за допомогою спеціального пристосування – ниток, шнурів, що прикріплені до хрестовини чи ваги (рухомого коромисла та нерухомої планки, що з'єднані зі стрижнем). Ляльковод тримає вагу в одній руці та іншою змінює довжину ниток, що змушує маріонетку підніматися чи опускати кінцівки – руки, ноги, нахилити голову, тощо. Коливання коромисла також змінюють натяг ниток, прикріплених до кінчиків коромисла.

Піднімання однієї зі сторін коромисла зумовлює підйом кінцівки ляльки. Важливими інструментами керування є також скроневі та спинна нитки. Інший різновид маріонетки – «верхові» ляльки, кінцівки яких закріплені на металевих стрижнях, які ляльковод тримає над собою, знаходячись під сценою. Як правило, окремий актор є «голосом» ляльки [13].

Визначна характеристика маріонетки – анатомічна подібність до людини. Зазвичай маріонетка може рухати ноги, нібито ходити, ставати на коліна, піднімати руки, нахилити голову чи хитати нею. Для більш складних рухів потрібно збільшення кількості ниток, число яких іноді досягає 20-ти. Рухи маріонетки не копіюють рухи живих істот, є їх метафорою, синтезом, і мають бути виразними на фоні стану спокою маріонетки, усі кінцівки ляльки не повинні рухатися одночасно.

В арт-терапії маріонетка застосовується як метафора образу «Я», який можна трансформувати, яким можна керувати, який можна направляти. Т.Ю. Колошина та Г.В. Тимошенко визначають два способи застосування маріонетки: «архетипний» – маріонетка як втілення певної іпостасі особистості, та «метафоричний» – застосування маріонетки як конкретного тілесного втілення людини [9]. Найчастіше для виготовлення маріонетки з терапевтичною метою використовують шиття або ліплення з пластиліну. Завдяки подібності маріонетки людині та схожості її рухів з людськими, клієнту простіше ототожнити себе з лялькою. Він відповідає сам собі на запитання: «Хто Я? Як рухаюся по життю? Що мене мотивує? Хто керує мною? Із чого я «зроблений»? Що мене рухає?» тощо. Робота з маріонеткою надає можливості усвідомлення архетипу Персони, роботи з тіньовими складовими особистості (архетип Тіні), опрацювання таких тем, як батьківські настанови, нав'язані соціальні ролі, зміни комунікативних та поведінкових патернів.

Методичними засадами лялькотерапії є такі механізми розвитку особистості як *проекція*, *ідентифікація* та *відокремлення*. Ляльки як й будь-який творчий продукт в арт-терапії є проміжним об'єктом взаємодії, посередником між терапевтом та клієнтом. Лялька, виготовлена своїми руками, стає «рідною», процеси ідентифікації та проектування проходять глибоко, яскраво, повно. Будь-яке виготовлення ляльки – своєрідна медитативна практика: повна зосередженість на процесі, глибока заглибленість в роботу. Маніпуляції з ляльками і водночас ідентифікація з ними дають можливість відчувати себе захищеними при вирі-

шенні своїх проблем і освоєнні нових способів поведінки і комунікації. Спробувавши новий стиль міжособистісних стосунків, маніпулюючи лялькою, і переконавшись в його ефективності, клієнту простіше перенести цей стиль у реальне життя. Лялькотерапевтична робота є полімодальною і сприяє включенню усіх сенсорних систем: візуальної, аудіальної, кінестетичної. Вправи / методики з ляльками також сприяють розвитку у дітей дрібної моторики руки, творчої уяви і мови.

Отже, *завданнями лялькотерапії* є комунікація, релаксація, виховання, розвиток, навчання.

За Т. Д. Зінкевич-Євстігнеєвою в лялькотерапії мають бути такі *етапи роботи*: виготовлення ляльки, «оживлення» та знайомства з лялькою, використання ляльки у казкових сюжетах [6]. І.Я. Медведева і Т.Л. Шишова пропонують наступний алгоритм організації і проведення роботи з лялькою: виготовлення ляльки, розігрування історії, яка пов'язана з травмуючою для дитини ситуацією, досягнення максимального переживання дитиною ситуації через співчуття герою-ляльці та ідентифікацію з ним [14]. Сюжет має будуватися за збільшенням емоційної напруги і закінчуватися позитивно, бурхливою емоційною реакцією та зняттям напруги, відчуттям полегшення. Г. Лендрет в межах недирективного клієнт-центрованого підходу вбачає функцію терапевта в відображенні емоційного стану клієнта під час гри. Роль ляльки – позначити певні типи поведінки та структурувати поведінку.

Найчастіше лялькотерапія застосовується:

- у психодіагностиці;
- для вивчення образу «Я» та розвитку самосвідомості, усвідомлення власних патернів поведінки;
- для розвитку саморегуляції;
- для покращення соціальної взаємодії, розвитку комунікативних навичок;
- у профілактиці та корекції страхів, вирішення внутрішньоособистісних конфліктів;
- для розвитку мовлення та мислення через розвиток дрібної моторики у дітей;
- для корекції стосунків у сім'ї;
- в роботі з психосоматикою;
- для становлення статевої ідентичності.

В лялькотерапії використовуються всі види ляльок – іграшки, театральні, обрядові тощо. Використовуються як готові ляльки – авторські чи промислового виробництва, так й ті, що створюються клієнтом.

В межах *фольклорної арт-терапії*, коли засобом зцілення є фольклорні традиції як природня система взаємодії людини зі світом, іншими людьми і самим собою часто використовується створення мотанок та інших магічних ляльок (див. [15]). Креативне відтворення форм культурного філогенетичного досвіду, закріплених у формулах фольклору засобів вирішення проблем особистості, дає можливість гармонізувати стосунки особистості з навколишнім світом, сприяє розвитку здатності отримувати та надавати підтримку іншим, саморозкриттю і підвищенню адекватної самооцінки, підвищує впевненість у собі [7].

Розвиток лялькотерапії в епоху *постмодернізму* як методологічного підходу, якому властивий потяг до архаїки, міфу, звернення до образів колективного несвідомого, а також ігровий стиль, не є випадковим. Глобалізація світу визначається кризою ідентичності (на рівні окремої взятої особистості і спільнот), втратою культурного різноманіття, змішуванням, що приводить до застосування архетипічної символіки. Використання ляльок в терапії допомагає клієнту усвідомити себе, свої бажання, вибудувати найбільш відповідні внутрішньому стану патерни комунікації та поведінки.

Під час процесу створення ляльки в клієнта є багато можливостей спроекувати на продукт творчості частину своєї особистості зміст свого внутрішнього світу. Іноді – це може бути задано навіть на рівні інструкції: «Створи ляльку, схожу на тебе», яка підсилює ідентифікацію людини зі створеною лялькою. Наступні маніпуляції з такою лялькою дозволяють клієнту й спробувати нові патерни поведінки, спілкування, й легко інтеріоризувати їх після завершення роботи. *Інтеріоризацію* ми розглядаємо як психологічний процес переведення назад у свою психіку спроекованих на творчі матеріали у вигляді творчого продукту змістів внутрішнього світу, після їх усвідомлення, трансформації та надання нових сенсів, засвоєння людиною, прийняття в середину певних змістів зовнішнього світу – досвіду власної предметної чи соціальної діяльності. В арт-терапії інтеріоризація є процесом зворотним по відношенню до проекції.

У зв'язку з цим Т.Ю. Колошина та Г.В. Тимошенко наголошують на ще одному необхідному етапі в роботі з ляльками – *відокремлення*: лялька знов стає просто лялькою, а клієнт набуває нового дос-

віду [9]. Адже лялька лише засіб, інструмент, за допомогою якого людина може подивитися на себе з мета-позиції, нібито зверху, побачити свої особливості і усвідомити можливі шляхи подолання кризи, вирішення проблеми. Лялька не залишається носієм якостей клієнта, її не можна використати в магічних діях, як іноді жартують клієнти. Така лялька, зазвичай, залишається в кабінеті арт-терапевта.

А тепер давайте розглянемо, що відбувається, коли в лялькотерапії застосовується виготовлення магічно-обрядових ляльок.

Фактор творчої експресії як терапевтичний фактор діє в створенні магічної ляльки дуже обмежено: така лялька створюється за певними правилами, канонами, які не можна порушувати. Людина відпрацьовує певний алгоритм дій, послідовність операцій, порушення яких може призводити до небажаних наслідків. Навіть вибір кольорів для вбрання ляльки є обмеженим. Таку «творчість» можна назвати самовираженням лише з певними зауваженнями. З одного боку, клієнт створює щось суб'єктивно нове – він такого ще ніколи не робив (зробимо таке припущення), але з другого – він відтворює готові зразки, що є опосередкованою творчістю, і точно не є проектуванням змістів його внутрішнього світу на творчий продукт. Така робота ближче до рукоділля, може стати відпочинком, розвагою, дозвіллям, використовуватися на уроках трудового навчання для розробки дрібної моторики руки дітей чи для вивчення традицій української культури. Водночас співпричетність до народного мистецтва дозволяє людині відчути спільність з поколіннями пращурів, встановити зв'язок зі змістами колективного несвідомого і отримати ресурси роду, народу.

Обмежена дія фактора творчої експресії хоча і є певним недоліком використання обрядових ляльок в терапевтичному процесі, водночас не є ризиком і шкодою для терапії. Певні хвилювання викликає сама ідея застосування обрядових ляльок, які є зверненням до магічного мислення. *Магічне мислення* є вірою людини, що вона може через певні ритуальні дії чи думки вплинути на реальність, прийти до бажаних результатів, отримати винагороду. Цей тип мислення панував на дорелігійному етапі розвитку цивілізації. Згідно з уявленнями, що притаманні магічному мисленню, виконання молитов чи жертвоприношень і, зокрема, створення магічних ляльок є дієвими способами трансформації реальності. З такої позиції увесь сенс терапії сходить нанівець – людина отримує (чи думає, що отримає) необхідний результат без трансформації власної поведінки, усвідомлення власних

дій, особливостей своєї особистості, лише завдяки магії створення ляльки! І яку мету тоді має така терапія?

Магічне мислення притаманне певному етапу розвитку дитини і є нормальним: дитина вважає свої бажання, надії, думки причинами подій в світі, тому що відчуває навколишній світ як продовження свого «Я», і вірить у всемогутність та божественну природу своїх батьків. Але якщо це спостерігається у дорослої людини, то, скоріше за все, це є психічним захворюванням, чи свідчить про інфантилізм клієнта. Спотворене сприйняття дійсності, ілюзії щодо неї є невротичним механізмом захисту психіки від тривоги, страхів, недосконалості світу [22]. Людині важко сприйняти власну нездібність, неможливість змінити світ навколо. В таких випадках може спостерігатися інфляція особистості, месіанство, діагностуватися нав'язливість та компульсивно-обсесивні розлади психіки [21]. Дослідники відмічають подібність проявів магічного мислення у дітей, традиційних народностей та психічно хворих людей. І в онтогенезі, і в філогенезі людина проходить цей етап розвитку, і може повернутися на нього в результаті дії на її психіку певних факторів – травматичних подій, психічних хвороб.

І прикро спостерігати, що деякі сучасні арт-терапевти використовують створення магічних ляльок в роботі з родинами учасників воєнних дій, жінками і дітьми загиблих. Саме вони стають цільовою групою розвитку магічного мислення!

Отже, магічна лялька живить фантазії людини щодо власних можливостей впливати на інших, на природу, на суспільство, і в найкращому випадку – інфантилізує клієнта замість його розвитку та дорослішання, а в гіршому – може стати тригером для розвитку психотичних станів.

Ситуацію можна посилити, якщо запропонувати клієнтові зробити магічну ляльку, схожу на нього, чи спроектувати на ляльку важливі якості особистості – психологічні ресурси, здатність захищати, турбуватися про себе. Делегування іграшки, ляльці, неживому предмету таких функцій може призвести не лише до її «оживлення», наділення її чарівними якостями, а й до «втрати» клієнтом частини Я. Клієнт таким чином відмовляє собі в здатності себе захистити, собі допомогти, дати собі раду. Відсутність етапу відокремлення ляльки в терапії призведе до інфантилізації клієнта, безвідповідальності, пасивності – «Без ляльки я ніхто...», «Як би не лялька...». Отже, арт-терапевт, що працює з магічними ляльками, по суті, не сприяє розвитку клієнта, а

викликає його інфантильність, звільняє його від відповідальності за свої дії, позбавляє впевненості в собі, можливостей себе захищати, бути дорослим, активізує магічне мислення, провокує формування невротичних психічних захистів аж до розвитку психотичних станів та психічних хвороб.

Висновок. Лялькотерапія – використання створення ляльок в арт-терапевтичному процесі – є дієвим засобом роботи з образом Я особистості. Лялька надає можливості клієнтові спроектувати свої риси, усвідомити моделі спілкування та поведінки, спробувати нові. Створення обрядових ляльок допомагає відчути себе частиною роду, народу, отримати доступ до ресурсів колективного несвідомого. Водночас, використання ляльок в арт-терапії має певні ризики – актуалізація магічного мислення, інфантилізація, може бути тригером розвитку невротичних психічних станів. Необережність та методичні помилки арт-терапевта в роботі з ляльками (такі, як використання інструкції у формі «Зроби ляльку, схожу на себе...» при створенні магічних ляльок, нехтування етапом відокремлення та інтеріорізацією клієнтом отриманого завдяки створенню та маніпуляції з ляльками досвіду) може нашкодити клієнту.

Література:

1. *Войцехович Л.* Куклотерапия / Лилия Войцехович // Творческие средства в терапии, реабилитации и абилитации [сборник статей]. – С. 36-37.
2. Ганчір'яна лялька. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://motanki.com/index/istorija_motanki/0-13
3. *Гребенщикова Л. Г.* Основы куклотерапии. Учебно-методическое пособие / Л.Г. Гребенщикова ; [отв. за вип. Н. М.Горланова]. – СПб.: Речь, 2007. – 80 с.
4. *Грушевський М.* Дитина у звичаях і віруваннях українського народу / Грушевський Марко. – Київ: Либідь, 2006. – 256 с
5. Енциклопедичний словник з арт-терапії / О.Л. Вознесенська, О.М. Скар, О.А. Бреусенко-Кузнєцов, О.О. Деркач, Л.В. Мова та ін.; [за заг. наук. ред. О.Л. Вознесенської, О.М. Скар]. – К. : Видавець ФОП Назаренко Т. В., 2017. – 312 с.
6. *Зинкевич-Евстигнеева Т.Д., Грабенко Т.М.* Практикум по креативной терапии / Т.Д. Зинкевич-Евстигнеева, Т.М. Грабенко. – СПб. : ТЦ «СФЕРА», 2001. – 400 с.
7. *Зыкова М.Н.* Фольклоротерапия : Учебное пособие / М.Н. Зыкова. – М.: Изд-во Московского психолого-социального института; Воронеж:Изд-во НПО «МОДЭК», 2004. – 160 с.

8. Качковська Н. Б. Символізм традиційної народної іграшки // Качковська Н.Б. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/34_NIEK_2013/Philosophia/4_151644.doc.htm
9. Колошина Т. Ю., Тимошенко Г. В. Марионетки в психотерапії / Т. Ю. Колошина, Г. В. Тимошенко. – М.: Изд-во Института психотерапии, 2001. – 192 с.
10. Лащук Ю. Величне, осяяне тисячоліттями / Ю. Лащук // Народне мистецтво – 2000. – №1-2. – С. 36-37., с. 6
11. Лялька-мотанка – історичні витоки оберега. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://etnوخata.com.ua/statti/traditsiji/kukla-motanka-istoki-oberega>
12. Малєєва І.В. Змістовий модуль «Народна лялька» / Укладач: Малєєва І.В. ; [навчально-методичні матеріали]. – Донецьк, 2013. – С. 16. – [Електронне джерело]. – Режим доступу: <https://www.slideshare.net/tank1975/ss-28516650>
13. Маньєн Ш. История марионеток в Европе с древнейших времен до наших дней / Шарль Маньєн ; [пер. Голдовский Б.П., Райтаровская Н. Ф.] ; [ред. Божко Ю.В.]. – М.: Канон+, 2017. – 288 с.
14. Медведева И.Я., Шишова Т.Л. Лекарство – кукольный театр. Пьесы для детей / Ирина Медведева, Татьяна Шишова. – М. : Ника, 2009. – 296 с.
15. Назарова Л. Фольклорная арт-терапия / Л. Назарова. – СПб.: Речь, 2002. – 240 с.
16. Найдєн О. Початкова семантика українських народних ляльок та перехід їх обрядових функцій в ігрові // Народна творчість та етнографія. – 1986. – № 1. – С. 13–15.
17. Найдєн О.С. Українська народна іграшка: Історія. Семантика. Образна своєрідність. Функціональні особливості. – К.: Артєк, 1999. – 252 с.
18. Путєводитєль по арт-терапії : [сост. Кристина Краплєк] // Arifis. Електронний арт-журнал. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://arifis.ru/artic.php?action=view&id=6>
19. Стражний О. Український менталітет: Ілюзії. Міфи. Реальність / Олександр Стражний. – К.: Книга, 2009. – 368 с., іл. 7
20. Шафранюк В. А. Понятіє о куклах-актерах и традиционные заблуждения / В. А. Шафранюк. – М: 000 фирма «СТЕЛС», 2001. – 85 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://v1a813280.narod.ru/html/3.1.1.html>
21. Фрейд З. Навязчивые состояния. Человек-крыса. Человек-волк / Зигмунд Фрейд ; собр. сочинений в 26 т. – Том 4. – М.: Восточно-европейский институт психоанализа, 2007. – 320 с.
22. Фрейд З. Тотем и табу. Психология первобытной культуры и религии / Зигмунд Фрейд. – М.: Эксмо, 2018. – 224 с.

